

EMOTSIYA TUSHUNCHALARINING TILSHUNOSLIKDA TALQIN QILINISHI INGLIZ VA QORAQALPOQ TILLARI MATERIALIDA

Kalimbtov Sharapat Maxsutbaevich

O'zDJTU Ingliz tili tarjima nazariyasi kafedrası

Annotatsiya Mazkur maqolada his-tuyg'u fenomeni bo'yicha tadqiqot sohasidagi eng muhim mavzulardan biri his-tuyg'ularning kontseptualizatsiyasi haqida gap boradi. Bundan tashqari, yagona tuyg'uning kontseptualizatsiyasi vaqt va janrga nisbatan turli xil variantlarga ega bo'lishi bilan bog'liq jarayonni tahlil qilish muhimdir.

Kalit so'zlar: emotsional, lingvokulturologiya, tushuncha, antropologik, emotsional so'zlar.

Аннотация В данной статье рассматривается одна из важнейших тем в области исследования феномена эмоций – концептуализация эмоций. Кроме того, важен анализ процесса, связанного с тем, что концептуализация одной эмоции имеет разные варианты в зависимости от времени и жанра.

Ключевые слова: эмоция, лингвокультурология, концепт, антропологический, эмоциональные слова.

Abstract This article deals with one of the most important topics in the field of research on the phenomenon of emotion is the conceptualization of emotions. In addition, it is important to analyze the process related to the fact that the conceptualization of a single emotion has different variants in relation to time and genre.

Key words: emotion, linguoculturology, concept, anthropological, emotional words.

Inson his-tuyg'usi bilan bog'liq holatlar juda qadimdan ilm ahlining e'tiborini tortib kelmoqda. Qariyb barcha faylasuflar emotsiyaning inson ongi, tafakkuridagi muhim mavqeyiga ishonishgan va u haqda biron-bir fikr bildirishga harakat qilgan. Shuningdek, psixologiya, biologiya, sotsiologiya, kognitologiya va nihoyat, tilshunoslik sohalari vakillari ham emotsiya hodisasini chuqur o'rganish imkoniyatlarini qidirib kelmoqdalar [2.4], [6.204].

Emotsiya hodisasi tadqiqi sohasida eng muhim mavzulardan biri his-tuyg'ularning konseptuallashuviga oiddir [4.491]. Ammo bu yo'nalishdagi tadqiqotlar biologik va ijtimoiy xususiyatlariga asoslanmasdan, balki umumiy tasavvur va tushunchalar tahlili bilan cheklanib qolgan. Keyingi yillarda ushbu hodisaning psixologik, antropologik [5.38] va lingvistik [1.121] tadqiqotlarida turli emotsional tushunchalarning lisoniy-madaniy xususiyatlari yoritildi.

Bundan tashqari, yagona bir emotsiya konseptuallashtirishining zamon va janrga nisbatan turli variantlarga ega bo'lishi bilan bog'liq jarayon tahlili ham muhimdir. Bunda, albatta, variantlashuvning ikki ko'rinishini farqlash lozim bo'ladi. Bulardan birinchisida yagona bir tushuncha ma'lum til tizimida turli ko'rinishlarda voqelansa, ikkinchisida turli xildagi emotsiya tushunchalari o'rtasidagi muqobillik holati nazarda tutiladi. Chunonchi, *"g'azab"* tushunchasining ingliz tili taraqqiyoti bosqichida qo'llanishi konseptuallashtirish doirasida variantlashuv (intraconceptual variation) namunasidir. Shu tildagi *anger* va *rage* tushunchalari o'rtasidagi muqobillik yoki ushbu tushunchaning qoraqalpoq tilidagi *"qáhár, ashıw, g'ázep"* tushunchasi bilan muqobillashuvi konseptlararo variantlilikning (interconceptual variation) bir ko'rinishidir.

Yuqorida sanab o'tilgan yo'nalishlar biri-biri bilan mustahkam aloqada. Ushbu yo'nalishlarda olib borilgan tahlillar ko'rsatishicha, emotsiya tushunchalarining madaniyatlararo umumiyliги inson his-tuyg'usi va hayotiy tajribasi bilan bog'liq. Ular o'rtasidagi farqlar esa ko'proq madaniy omillarga bog'liq. Madaniy omillar tizimidagi o'zgarishlar mazmun va mundarijadagi diaxronik o'zgarishlarga ham sabab tug'diradi.

Emotsiya tushunchasining mundarijasi odatda lug'aviy ma'no tahlili orqali aniqlanadi. Lug'aviy ma'no va tushuncha o'rtasidagi bog'liqlik murakkab ikki ko'rinishda namoyon bo'ladi. Birinchisida lug'aviy birlikning mavjudligi lug'aviylashuvga qodir tushuncha mavjudligiga ishora qiladi. Ikkinchisida esa, lug'aviy birlikning semantik tuzilishi konseptual struktura bilan tenglashtiriladi [3.260].

So'zsiz, emotsiya terminlari ma'nosi va tushunchalar mundarijasini tavsiflashda turli tahlil usullaridan foydalanish mumkin. Emotsiya hodisasini o'rganishda ushbu tushunchalar mundarijasi markaziy o'rinda turishi bois, u konseptual tahlil uchun ahamiyatlidir. Z.Kovech, E.Bamberg, V.Shaxovskiy kabi qator olimlarning tadqiqotlari natijalariga tayangan holda emotsiya terminlari va tushunchalarini tavsiflashga qaratilgan beshta yondashuvini farqlash mumkin.

Ulardan *"o'lchamli tahlil"* (dimensional analysis) deb ataladigan birinchi turida emotsiyani atovchi so'zlar ma'nosi ma'lum *"o'lchamlar"* asosida aniqlanadi. N.Fridjaning fikricha, emotsiyalar uch o'lcham ko'lamida muqobillashadi: yoqimlilik – yoqimsizlik, hayajonlanish – bosiqlik, tanglik – yumshatish. Biroq so'nggi paytlarda boshqa turdagi *"o'lchamlar"* taklif qilinmoqda. Jumladan, Rassel ingliz tilidagi 28 ta emotsiya atamalarini ikki qatlamli chizma doirasida izohlashga harakat qildi [4.491]:

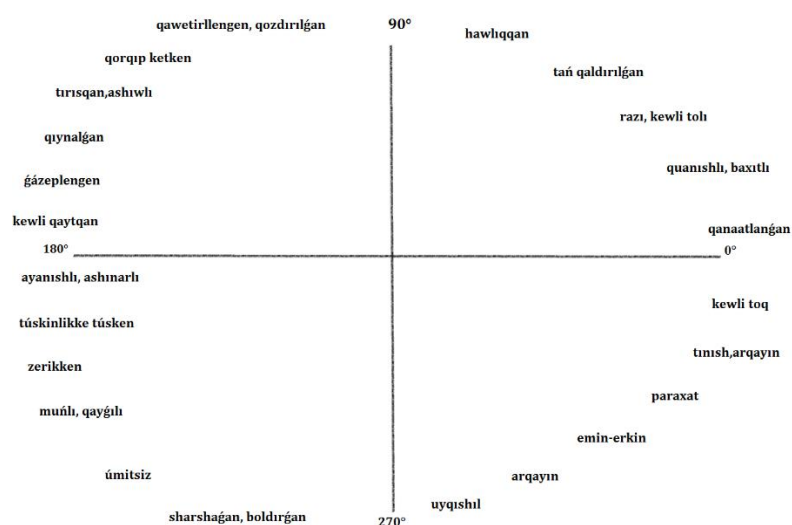

1-rasm. 28 ta emotsiya atamalarining ma’nosi

Rasmda aks etgan chizmada gorizontaal chiziq qoniqarlilik darajasini ko‘rsatsa, vertikal chiziq esa, jonlanish darajasini belgilaydi.

Chizmadan ko‘rinadiki, emotsiya so‘zlarining joylashuvi odatda ma’nolardagi yaqinlikka asoslanadi. Shuningdek, ularning faollashuv darajasi ham guruhlariga taqsimlanishiga turtki beradi. So‘zlar o‘rtasidagi masofa aslini olganda tushunchalar o‘rtasidagi oraliq masofaga, ularning qanchalik yaqin yoki uzoqligiga ishora qiladi.

Xuddi shunday guruhlashuv va emotiv so‘zlar o‘rtasidagi munosabatni qoraqalpoq tili misolida ham ko‘rish mumkin (2-rasm):

2-rasm. Qoraqalpoq tilida emotiv so‘zlar o‘rtasidagi munosabat

Ushbu chizmalar qiyosidan ko'rinadiki, ingliz tilidagi *"anger"* so'zining ma'nosi *"moderately high degree of arousal"* va *"moderately high degree of unpleasantness"* ko'rinishida izohlanishi mumkin. Qoraqalpoq tilidagi *"ashıw"*, *"qáhár"*, *"gázep"* so'zlarning ma'nosi esa "Qoraqalpoq tilining izohli lug'ati" da o'z aksini topgan. Lekin J.Uaytning qayd etishicha, emotsiya so'zlari kundalik muloqot paytida boshqa mazmunni anglatishi mumkin. Demak, mezonlar ba'zan umumiy xarakterga ega bo'lib, ayrim holatlarda tushunchalarning tub mohiyatini izohlash uchun yetarli bo'lmay qoladi. Mazkur yondashuv ko'proq emotsiya so'zlarining bir til doirasida namoyon bo'ladigan ma'no-mazmunini yoritish uchun ma'qul bo'lib, tillararo qiyosda faqat yordamchi usul vazifasini o'taydi. O'lchamli yondashuv, ayniqsa, emotsiya tushunchalarining alohida bir madaniyat doirasidagi munosabatini aniqlashda qo'l keladi. Masalan, yuqorida keltirilgan birinchi chizmadan *happy* tushunchasi *delighted* darajasiga nisbatan yuqori darajasini ifoda etishi ma'lum bo'ladi.

Emotsiya hodisasi tadqiqida uning psixologik, antropologik va lingvistik xususiyatlariga e'tibor qaratish talabi kuchaymoqda. Bunda tadqiqotchilarni qiziqtiradigan masalalar, asosan, emotsiyaga xos tushunchalar mazmuni nimalardan tashkil topishi va alohida bir lingvomadaniyatga xos emotsiya tushunchalarining o'zaro munosabati kabilardir. Bundan tashqari, muqobil tushunchalarning konseptuallashtirishda madaniyatning rolini aniqlash ham ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Athanasiadon A., Tabakowska E. Speaking of emotions: conceptualisation and expression. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1998.
2. Bednarek M. Emotion talk across corpora. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008. – 4. p.
3. Jackendoff R. Semantics and cognition. – Cambridge MTT Press, 1953. – 265. p.
4. Russell J.A, Lemay G. Emotion concepts Handbook of emotions. – New York: The Guilford Press, 2000. – 491 p.
5. Schweder R.A. Thinking through cultures: expeditions in cultural psychology. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991.
6. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. – М.: URSS Изво ЛКИ, 2008. – 204 с.
7. Abduganieva Researcher, Djamilya. "Some Methods of Teaching Consecutive Interpreting in the Situational Conditions." Philology Matters 2019.4 (2019): 145-156.
8. Абдуганиева, Джамиля. "Analyzing the nonverbal culture of consecutive interpreter." Зарубежная лингвистика и лингводидактика 1.1 (2023): 36-42.
9. Abduganieva, Jamila. "НЕКОТОРЫЕ ДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОМУ ПЕРЕВОДУ СТУДЕНТОВ ПЕРЕВОДЧИКОВ." in Library 22.2 (2022).